

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

Катедра за македонски јазик
и јужнословенски јазици

ПЕТТИ НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ

СКОПЈЕ, 2008

9. Паноска, Ружа, *Методика на настава на македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1994.
10. Петрушевска, Милица, Котевска, Братица, Морина, Агим, *Македонски јазик за четвртта година за учениците од другиите заедници*, Македонска искра, Скопје, 2004.
11. *Програма за реформираното гимназиско образование по Македонски јазик и македонска литература за прва година за паралелките со албански и турски настапен јазик*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2001.
12. *Програма за реформираното гимназиско образование по Македонски јазик и македонска литература за втора година за паралелките со албански и турски настапен јазик*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2002.
13. *Програма за реформираното гимназиско образование по Македонски јазик и македонска литература за третта година за паралелките со албански и турски настапен јазик*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2002.
14. *Програма за реформираното гимназиско образование по Македонски јазик за четвртта година за учениците од другите заедници*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2003.
15. *Сè за новата гимназија*, Биро за развој на образованието, Скопје, 2001.
16. Dubić, Slavoljub, *Uvođenje u naučni rad*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970.
17. Horvat, N. Radoslav, *Od rukopisa do knjige*, Grafičko-tehnički priručnik, JAZU, Zagreb, 1952.

Анастасија КИРКОВА-НАСКОВА

АСПЕКТИ НА СОЦИОКУЛТУРНАТА КОМПОНЕНТА: ЈАЗИЧНИ ЕКСПОНЕНТИ ЗА ЗАПОЧНУВАЊЕ, ОДРЖУВАЊЕ И ЗАВРШУВАЊЕ НА КОНВЕРЗАЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Една од најсеопфатните дефиниции за јазикот во рамките на лингвистичките проучувања е онаа според која јазикот е средство со кое луѓето се разбираат и има тродимензионален карактер, односно, јазикот има своја граматичка структура (фонетска, морфолошка, лексичка, синтаксичка), своја природа (биолошка, психолошка, социјална) и, конечно, соодветна функција (комуникативна).

Овој реферат претставува обид да се покаже заемната поврзаност помеѓу социјалната природа на јазикот и неговата комуникативна функција. Притоа, цел на истражувањето е конверзацијата (уште и разговор или говорен текст) како форма на лингвистичка интеракција меѓу говорители на ист јазичен код (во случајов македонскиот јазик). Поконкретно, преку метод на неструктурно набљудување и анализа на конверзација, се разгледуваат јазичните експоненти за започнување, одржување и завршување на конверзација, како и нивната системска условеност и употреба. Како извор на податоци се користени интервјуа спроведени во контактни и дебатни телевизиски емисии, секојдневни разговори, телефонски разговори и слично.

Имајќи предвид дека конверзацијата претставува аспект на социокултурната компонента при употребата/изучувањето на еден јазик, потребно е најпрво да се прикажат најновите теорискивидување на социокултурната компонента. Во следниот дел се објаснува структурата на конверзацијата и факторите што влијаат врз неа, а потоа одделно се разработени начините на започнување, одржување и завршување на конверзацијата, односно јазичните експоненти¹ како нивни лингвистички корелати.

Социокултурната компонента: знаења, вештини и компетенција

Луѓето имаат способност или компетенција да учествуваат во разновидни комуникативни акти во зависност од говорната ситуација. Во лингвистиката под „компетенција“ се подразбира збир од знаења и вештини кои луѓето ги користат при комуникацијата². За целите на ова истражување би издвоиле да ги појасниме и да ги споредиме социокултурното знаење, социјалните вештини и социолингвистичката компетенција.

Социокултурното знаење опфаќа познавање на општеството и културата на заедницата во која се зборува јазикот и вклучува особености поврзани со секојдневното живеење, животните услови, интерперсоналните односи, вредностите,

верувањата и ставовите, говорот на тело, општествените конвенции и ритуалното однесување.

Социјалните вештини подразбираат способност да се дејствува во согласност со општествените конвенции и обичаи.

Социолингвистичката компетенција се дефинира како знаење и вештини потребни за совладување на социјалната димензија на јазикот. Овие вештини се различни во секоја култура, па така нивното непознавање е најчест извор на меѓуетничко недоразбирање. Таа вклучува категории како *јазични маркери на социјалните односи* (фрази кои го откриваат социјалниот однос меѓу говорителите, а чиј избор зависи од фактори како социјален статус, степен на интимност итн.), *јазични маркери за изразување на љубезност* (фрази со кои се искажува благодарност, се покажува интерес за добросостојбата на соговорникот, се избегнува навредување и нељубезност итн.), *изрази на народната мудрост* (поговорки, идиоми, цитати и слично, кои се општопознати и го зајакнуваат чувството на припадност), *јазични реџистри* (фрази кои опфаќаат различен степен на формалност, а кои зависат од контекстот и од врската меѓу говорителите) и *дијалекти* (способност да се познаат маркерите на различни општествени, регионални, етнички и професионални јазични варијанти манифестирани во лексиконот, во граматиката и во фонологијата).

Структура и фактори на конверзацијата

Општо земено, комуникацискиот модел ги опфаќа следниве елементи: говорител, слушател, комуникациски канал, код и содржина на информацијата. На пример, една секојдневна говорна ситуација подразбира соговорници (говорител/и и слушател/и), кои разговараат (конверзацијата, односно говорот како комуникациски канал) на ист јазик (во случајов јазичен код познат на двајцата соговорници) и разменуваат информации со одредена содржина (која е можеби најважна за

¹ Термините 'јазичен експонент' и 'јазичен маркер' се синоними. Во стручната литература, различни автори ги користат термините наизменично. Исто така, наместо 'јазичен' уште се користи и терминот 'лингвистички', а наместо 'експонент/маркер' поретко се употребува и терминот 'обележувач'. Авторот на овој текст го претпочита терминот јазичен експонент, со исклучок на деловите каде што парафразира, при што е задржан оној термин кој е во оригиналната литература.

² Дефиницијата и поделбата е направена според Council of Europe, 2001. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching and assessment*. Cambridge: CUP.

учесниците во разговорот и може да е позната или непозната). Значи, при конверзацијата јазикот е средство за комуникација.

Но, освен оваа функција, при конверзацијата јазикот претставува и средство за воспоставување и одржување на односите меѓу учесниците во разговорот. Децата при совладување на мајчиниот јазик освен што треба правилно да изговараат, правилно да ги користат граматичките правила на својот јазик и соодветно да го употребуваат вокабуларот, тие исто така треба да научат и како да го користат јазикот во конверзацијата интеракција за да можат да воспоставуваат социјални односи и да учествуваат во двонасочна комуникација³. Всушност, тие треба да ја научат структурата на конверзацијата, која се состои од секвенции на искази кои се внимателно одбрани и поврзани (и не секогаш едноставни, напротив). Ова подразбира почитување на одредени правила, како на пример, во даден момент само еден од соговорниците да зборува, а другите да слушаат, соговорниците се менуваат или „чекаат на својот ред“, кога и како е дозволено да се воведат нова тема на разговор, кога и како е дозволено да се прекине соговорникот итн. Иако овие „правила“ лесно можат да се прекршат без да се отежни комуникацијата, интересно е да се одбележи дека постојат начини со кои соговорниците укажуваат на овој факт (користат соодветни фрази како јазични експоненти).

Сувопарното пренесување на информации не е само по себе доволно за комуникација. Треба да се земат предвид и други фактори од кои зависи како ќе тече разговорот, дали ќе звучи природно и колку ќе биде ефектен. Овие фактори ја/го вклучуваат:

- социјалната улога што ја имаме во разговорот - јазикот што го користиме се менува во зависност од тоа дали раз-

говараме како пријател, непознат човек, работодавач, клиент итн.

- личниот однос кон позицијата што ја заземаме - јазикот што го користиме се менува во зависност од тоа колкава е блискоста меѓу говорителите односно дали разговараме со соговорникот од позиција на еднаквост, супериорност, инфериорност итн.

- средината во којашто сме - дале сме во ресторан, во автобус, во државна институција, на свеченост, во продавница, во домашна атмосфера итн.

- темата на разговорот - политика, бизнис, патување, спорт итн.

- јазичната функција (говорни акти) - дали опишуваме, раскажуваме, даваме мислење, се согласуваме или не, убедуваме, предлагаме, советуваме, критикуваме, искажуваме изненадување, жалење, даваме комплимент итн.

Значи, комбинацијата на сите овие фактори, како и суштината на она што сакаме да го кажеме го прави разговорот нормален, природен и лесно разбирлив.

Јазични експоненти за започнување, одржување и завршување на конверзацијата

Овде е потребно да се разграничат 'јазичната функција' и 'јазичната стратегија' од причина што тие се реализираат преку јазични експоненти (зборови или фрази) кои честопати се исти.

Јазичната функција (или говорен акт) претставува конкретна јазична ситуација во која се искажува намерата на говорителот преку внимателно одбрани фрази како и ефектот што тој сака да го постигне на/од слушателот. Тие се групирани во следниве категории⁴:

³ Trudgill, P., 1983. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin Books.

⁴ Поделбата е според *The European Language Certificates. Certificate in English: Learning Objectives and Test Format*. WBT Weiterbildungs – Testsysteme GmbH, 1998.

1) *социјални контакти* (обраќање, поздравување, претставување и запознавање, честитање, интерес за добросостојбата на соговорникот, давање комплимент, заблагодарување, извинување, поканување, договарање средби);

2) *изразување на чувствата и расположение* (изразување среќа/тага, задоволство/незадоволство, жалење/симпатија, изненадување, надеж, грижа, страв, разочарување);

3) *изразување ставови и мислења* (покажување интерес/незаинтересираност, одобрување/неодобрување, согласување/несогласување, искажување на желби, преференција, емпатија, намери, планови, важност, потврдување, убедување, негирање, контрадикторност, жалби);

4) *информирање* (дефинирање, идентификување, опишување, објаснување на причина) и

5) *попитување на соговорникот да зборува или да извршува нешто* - *наговарање* (барање, давање прифаќање/одбивање наредби, наредување, давање/барање совет, давање/барање дозвола, давање/прифаќање предлози, нудење/прифаќање/одбивање да се изврши нешто, ветување).

Во повеќето случаи јазичните функции не се претставени од еден експонент, туку се реализираат преку кратки дијалози, со што се потенцира интерактивниот карактер на комуникацијата.

Јазичната *стратегија*⁵, пак, претполага ментални операции кои говорителот ги практикува при изведување одредена активност (во случајов конверзација заради комуникација) и заради комплетирање на определена задача (постигнување на целта на комуникацијата) на најекономичен и најразбирлив начин. Стратегиите вклучуваат⁶:

⁵ Во оваа смисла под *стратегија* не се подразбира начин на надминување на пречките заради успешна комуникација.

⁶ Поделбата (во нашиот текст во симплифицирана форма) е според *The European Language Certificates, Certificate in English: Learning Objectives and Test Format*. WBT Weiterbildungs – Testsysteme GmbH, 1998.

1) *структурирање на дискурс* (започнување, одржување и завршување на конверзација, земање збор, прекинување на соговорникот);

2) *интерактивност* (следење на соговорникот, поттикнување на соговорникот да продолжи, довршување на исказот);

3) *надополнување на дискурсот* (давање примери, навраќање на темата, менување на темата, самокорекција, нагласување, избегнување на тема/ директни одговори/ одредени зборови, поставување прашања) и

4) *давање поддршка за да продолжи дискурсот* (давање дополнителна информација, проверување на информацијата, зголемување/намалување на интересот на слушателот, поедноставување на сопствениот исказ, повторување, парافраза, сигнализирање дека нешто не е разбрано, проверка дали сте разбрани).

При вербалната комуникација, сето ова е инкорпорирано во споменатите јазични експоненти кои се типични за секој јазик или за одредена култура. Тие ни помагаат да го искажеме она што се обидуваме да го кажеме, избилуваат со значење бидејќи го прикажуваат нашиот став кон соговорникот и кон она што тој/таа го кажува. На тој начин, со помош на овие фрази ние:

- *избегнуваме директно и сувојарно изразување* (т.е. оставаме пријатен впечаток и не сме груби и нељубезни);

- *ја ублажуваме и ја балансираме говорната ситуација;*

- *подготвуваме „штерен“ за информативната содржина односно за суштината на нашата мисла; и конечно*

- *појаснуваме поголем ефект бидејќи соговорникот поедноставно и подобро не разбира, што е и крајната цел на разговорот (да бидеме разбрани).*

Во обид да се направи класификација на јазичните експоненти и нивната употреба најприкладно е тие да се поделат

на *формални* и *неформални* во зависност од лингвистичкиот контекст. Следствено, во интервјуата преовладуваат поформални фрази (имајќи предвид дека станува збор за очекувана, предвидлива ситуација во која целта е да се биде што појасен во исказите), додека, пак, во секојдневниот разговор фразите се понеформални (имајќи предвид дека станува збор за спонтанa ситуација чиј тек е непредвидлив).

Започнувањето на разговорот најчесто претставува тешкотија за повеќето луѓе. Доколу го започнеме разговорот на природен и пријателски начин, ќе постигнеме позитивен ефект; во спротивно нема да нè разберат. Според тоа, овој вид фрази ги користиме за да ја воведеме темата, да ги навестиме нашите идеи, но и да го привлечеме вниманието на соговорникот, да вметнеме дополнителна информација итн. Најчестите фрази што се употребуваат во македонскиот јазик се издвоени во *Табела 1*.

Табела 1. Јазични екпоненти за започнување на конверзацијата

Формален контекст	Неформален контекст
Каде работиш/работите?	Кај си/сте?
Каде учиш/учите?	Што има?
Што студираш/студирате?	Што има ново?
Се извинувам,	Старо, ново?
Дали би можеле да ми помогнете?	Што работиш/правиш?
Дали знаете ...?	Бркаш работа?
Најпрво,	Е, од кога не сме се виделе.
Говоревте за...	Ладно времево.

Иако, хипотетички гледано, конверзацијата може да трае неограничено, нејзината суштина има ограничен, односно менлив карактер. Така, при еден типичен разговор, може-

ме да дискутираме на некоја тема кратко време, а потоа потребно е да ја смениме темата или пак да му дозволиме и на соговорникот да учествува во разговорот. За таа цел, користиме соодветни фрази со кои ги поврзуваме своите идеи, или пак се надоврзуваме на она што го кажал нашиот соговорник. Во секој случај, користејќи вакви фрази ние го подготвуваме соговорникот за нашите аргументи и ставови. На тој начин, соговорникот полесно нè разбира и нè следи при конверзацијата. Ова е важно бидејќи недоразбирањето меѓу луѓето е најчесто резултат на тоа *како* некој кажал нешто, а не *што* кажал. Истовремено, во зависност од тоа што ќе одговори соговорникот и како ќе реагира, ние понатаму се надоврзуваме и ја развиваме нашата теза. Значи, користиме определени фрази со кои возвраќаме, односно кои ќе бидат одговор на она што е кажано. Тоа значи дека успешниот разговор делумно зависи и од начинот на кој реагираме (вербално се разбира) на она што го кажал соговорникот. Овие фрази помагаат разговорот нормално да се одвива, односно го одржуваат разговорот. Во македонскиот јазик најчесто се употребуваат следните фрази (поместени во *Табела 2*):

Табела 2. Јазични екпоненти за одржување на конверзацијата

Формален контекст	Неформален контекст
Секако,	Што ми беше зборот/ муабетот?
Несомнено,	Види вака/сега ...
Во секој случај,	Да ти кажам две-три работи...
Впрочем,	Епа вака сега,
Да, но сепак...	И тоа како.
Особено што,	
Пред сè,	
Мислам дека ...	
Лично сметам дека...	
Но, не мислите ли дека ...	

Кога би ми дозволиле да појаснам...	
Дозволете да објаснам/ дополнам...	
Дозволете да ве прекинам...	
Како што рековте ...	
На некој начин (да речеме)...	
Ете така да речам ...	
Сакам да кажам ...	
Најискрено кажано,	
Можам да кажам дека...	
Само да потсетам/напоменам	
...	
Пред да заборавам,	
Токму така.	

И конечно, разговорот мора некогаш и да заврши. Повторно, за да се одбегне грубо пресекување на разговорната нишка, користиме одредени фрази со кои најчесто го навестуваме крајот на разговорот, заклучуваме или го повторуваме својот став за подобар ефект. Табела 3 ги прикажува овој вид фрази кои најчесто се употребуваат во македонскиот јазик.

Табела 3. Јазични екпоненти за завршување на конверзацијата

Формален контекст	Неформален контекст
На крајот, Конечно, Би завршил/а со ...	Епа, ај... Се гледаме ... И така.
Општо земено/кажано ...	Што ќе правиш, тоа ти е.
Сè на сè ...	На крајот на краиштата ... Извини, се брзам.

Заклучок

Овој труд е обид да се даде приказ на јазичните експоненти/маркери за започнување, одржување и завршување на конверзација во македонскиот јазик. Интересно би било да се истражи и процентуалната зачестеност (па дури и преферирање) на секоја фраза во однос на варијабилните фактори како: возраст, пол и/или потекло на говорителите, а добиените резултати би биле корисни при изучувањето на македонскиот јазик, особено при усвојување на неговата социокултурна компонента.

Користена литература:

- Council of Europe, 2001. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching and assessment*. Cambridge: CUP.
- Trudgill, P., 1983. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin Books.
- Meloni, C., Thompon, S. & Belley A., 1982. *Say the Right Thing*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Keller, E. & Warner, T., 1988. *Conversation Gambits*. Language Teaching Publications.
- Jones, L., 1978. *Functions of English*. Cambridge: CUP.
- The European Language Certificates, Certificate in English: Learning Objectives and Test Format*. WBT Weiterbildungs – Testsysteme GmbH, 1998.
- Crystal, D., 1990. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crystal, D., 2002. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: CUP.